

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПЕРСПЕКТИВИ РОЗРОБКИ МІЖНАРОДНИХ УНІВЕРСИТЕТСЬКИХ РЕЙТИНГІВ

Сергій Курбатов
старший науковий співробітник
Інституту вищої освіти НАПН України

В статті розглядаються сучасні західні підходи до теорії, методології та практики складання університетських рейтингів, а також перспективи розвитку ситуації в цій сфері. Зроблено акцент на аналізі поточних негативних наслідків сучасної, децю недосконалої, системи рейтингового оцінювання університетської діяльності. Стверджується, що за десятиліття свого існування університетські рейтинги перетворилися на впливовий інструмент освітньої політики, і відповідна тенденція буде посилюватися в майбутньому.

Ключові слова: університетські рейтинги, глобальні системи рейтингування, оцінка систем рейтингування, методологія складання університетських рейтингів

Постановка проблеми та її актуальність. Як і будь-який соціальний феномен, глобальний освітній простір має тенденцію до утворення власних ієрархій та, відповідно, формує певну технологію легітимації присутніх у ньому національних університетів в якості елітних (кращих, провідних) та звичайних. Створення глобального освітнього простору передбачає входження в цей простір кращих національних університетів, тож знаходження інструменту об'єктивного визначення «кращого серед кращих» є підставою для легітимації де факто існуючих ієрархій. В цьому зв'язку феномен виникнення в ХХІ сторіччі та стрімкого розвитку міжнародних університетських рейтингів може розглядатися як своєрідний механізм створення відповідного інструменту легітимації. «Якби рейтингів не існувало, хтось, рано чи пізно, вигадав би їх. Адже поява рейтингів – це закономірний результат масового характеру вищої освіти, та комерціалізації і конкуренції університетів в усьому світі. Потенційні споживачі освітніх послуг (абітурієнти та їх сім'ї) бажають знати, яку з чисельних опцій на ринку вищої освіти обрати» - вважає Філіп Альтбах [2, с. 2].

Впродовж останніх десятиліть університетські рейтинги довели, що вони є впливовим інструментом освітньої політики та трансформацій університету з метою його більшої адекватності вимогам сьогодення. Звичайно, цей інструмент є далеким від досконалості, але динамізм розвитку методології університетських рейтингів та приєднання до цього процесу все більшої кількості дослідників дає можливість стверджувати важливість та практично повну легітимність цього інструменту в контексті вищої освіти. У цьому зв'язку чи не найактуальнішим зараз стає питання, як вдосконалити

існуючу на сьогоднішній день теоретико-методологічну базу для розробки університетських рейтингів.

Особливо це питання стосується найбільш молодого сегменту університетських рейтингів – міжнародних, перший з яких, Шанхайський, був розроблений групою дослідників Інституту вищої освіти Шанхайського університету Хіа Тон (Китай). Ось як описує передумови виникнення рейтингу один з його розробників, професор Ніан Каї Ліу (Nian Cai Liu): «В 1999-2001 роках ми разом з доктором Джин Ченгом та двома іншими колегами працювали над проектом, як співвіднести китайські університети з чотирма групами американських університетів, включаючи як провідні, так і менш відомі дослідницькі інституції. Ми використовували велику кількість індикаторів, які оцінювали академічний та дослідницький потенціал. Як наслідок, ми визначили, що кращі китайські університети знаходяться серед 200-300 кращих світових університетів. Результати цих досліджень були використані для стратегічного планування в нашому університеті та відправлені у міністерство освіти Китаю. Вони викликали численні позитивні відгуки, в тому числі від іноземних колег, в яких часто звучали пропозиції розробити на цій основі справжній світовий університетський рейтинг. Я вирішив зайнятися цим проектом, і через два роки, на початку 2003 року Академічний рейтинг світових університетів був розроблений. Ми оприлюднили його на власному сайті в червні 2003 року» [12, с. 24-25].

За одинадцять років, що минули з моменту публікації кількість міжнародних університетських рейтингів значно збільшилася, а їх методологія стала більш складною та адекватною реаліям університетської діяльності. В той же час, посилилася і критика існуючих систем рейтингування, звинувачення їх у формалізмі, а деяких університетів – в нечесній конкуренції за топові позиції. Тому аналіз сучасної дискусії стосовно стану справ у галузі складання університетських рейтингів та оптимальних шляхів вдосконалення в цій галузі буде корисним для вітчизняних читачів.

Мета цієї статті – розглянути підходи до оцінки сучасного стану та перспектив розвитку існуючих систем рейтингової оцінки університетської діяльності, представлені в англійській літературі з цього питання, яка з'явилася впродовж останніх років.

Виклад основного матеріалу. Посилення впливу міжнародних рейтингів на університетського життя зробило їх предметом живої дискусії в сучасній англійській літературі. Її учасників можна поділити на прихильників та противників університетських рейтингів. Позитивний відношення до феномену університетських рейтингів зовсім не означає їх некритичне сприйняття. Скоріше навпаки, відбувається активний пошук шляхів вдосконалення існуючих систем рейтингування та виявлення їх недоліків. Подібний підхід представлений роботами Елен Хезелкорн [4], [5], яка схильна прискіпливо, часом навіть іронічно оцінювати поточний стан справ в цій галузі, але переконана, що рейтинги вже в наш час перетворилися на впливовий інструмент формування освітньої політики; та Саймона

Маргінсона [10], який, не заперечуючи значення університетських рейтингів в сучасному житті, наголошує на необхідності зближення їх методології з методологією соціальних наук. До прихильників університетських рейтингів належить і автор цієї статті, який пропонує розглядати їх як інноваційну технологію реформування університетської освіти, особливо важливу для України та інших пострадянських країн [8]. Сутність цього підходу вдало висловив Андреас Раухваргерс: «Поява глобальних класифікацій та університетських рейтингів гальванізувало світ вищої освіти. З появою глобальних університетських рейтингів університети не можуть уникнути національних та глобальних порівнянь, і цей факт приводить до зміни багатьох університетських функцій» [13, с. 68].

Значно більш критичну позицію стосовно університетських рейтингів займають автори книги «Університетські рейтинги: теоретичні основи, методологія та впливи на глобальну вищу освіту», яка побачила світ у 2011 році під редакцією Юн Чеол Шіна, Роберта Тукушіяна та Ульріха Течлера. «Зараз політики та представники медіа спільноти часто критикують університети за їх позиції в рейтингах. Керівництво багатьох університетів сприймає рейтинги як своєрідний дороговказ у повсякденній роботі. В той же час, представники академічної спільноти досить критично ставляться до них, оскільки вони часто вводять в оману стосовно справжньої суті сучасних університетів та мають численні методологічні обмеження» - зазначають вони у передмові до цієї книги [6, с. 5].

Одне з найбільш обговорюваних теоретичних питань стосовно університетських рейтингів: що можуть і що не можуть оцінювати існуючі системи рейтингування. Навіть такий прихильник розвитку університетських рейтингів, як Філіп Альтбах, зазначає: «Де місце навчання в міжнародних рейтингах? Коротка відповідь – ніде. Одна з головних функцій будь-якого університету практично проігнорована усіма рейтингами. Чому? Тому, що якість та вплив навчання неможливо віртуально оцінити та підрахувати» [2, с. 3]. Систематизовану відповідь на це питання Елен Хезелкорн наводить в своїй главі «Університети світового класу чи системи світового класу? Рейтинги та можливості політики в галузі вищої освіти» [12], яка побачила світ у 2013 році. Її основні моменти викладені в таблиці 1 [12, с. 77]:

Таблиця 1: Що оцінюють та що не оцінюють університетські рейтинги (за Елен Хезелкорн)

Рейтинги оцінюють	Рейтинги не оцінюють
<ul style="list-style-type: none"> • дослідження в біологічних та медичних науках; • публікації в провідних міжнародних журналах; • характеристики студентів та співробітників (наукову 	<ul style="list-style-type: none"> • викладання та навчання, вплив дослідження на навчання; • дослідження в галузі мистецтв, соціальних та гуманітарних науках; • трансфер знань та технологій

<p>продуктивність, критерії вступу, співвідношення викладачів та студентів);</p> <ul style="list-style-type: none"> • інтернаціоналізацію; • репутацію серед колег, роботодавців, студентів 	<p>або вплив та здобутки від досліджень;</p> <ul style="list-style-type: none"> • включення в регіональні та громадянські проекти; • студентський досвід
---	--

Перші рейтинги університетів були пов'язані з мас медіа, і зв'язок зі ЗМІ значною мірою посилює їх вплив і значення. В той же час, проблема наукової адекватності університетських рейтингів зростає разом зі зростанням їх авторитету серед різноманітних цільових аудиторій. Питання про можливість верифікації методів складання існуючих міжнародних рейтингів методологією соціальних наук є предметом аналізу Саймона Маргінсона у статті «Університетські рейтинги та соціальна наука», надрукованій в першому числі «Європейського журналу освіти» за 2014 рік [10]. В своїй розвідці він використовує дані Академічного рейтингу світових університетів або Шанхайського рейтингу [1], Лейденського рейтингу [3], рейтингу QS [11], рейтингу SCImago [15], рейтингу Таймс-Томсон Рейтерс [16] та новоствореного рейтингу U-Multirank [17].

Для оцінки існуючих глобальних систем рейтингування Саймон Маргінсон пропонує використовувати вісім критеріїв, які включають: 1) *матеріальність*, тобто чіткість та точність параметрів, що вимірюються та мінімальну можливість їх довільної інтерпретації; 2) *об'єктивність* – мінімізацію суб'єктивного компоненту оцінки університетської діяльності, уникнення суб'єктивних спостережень в формі, наприклад, шкали Лайкерта [9], елімінація популізму та підвищення рівня науковості; 3) *зовнішній характер даних*, тобто дані повинні бути отриманими не від університетів, а із незалежних джерел, в ідеальному варіанті – з глобальних баз даних; 4) *комплексний характер* – університетські рейтинги повинні оцінювати максимальну кількість університетських функцій, причому спираючись на валідні, об'єктивні дані; 5) *специфічність* – тобто, вимірювання певних параметрів університетської діяльності повинне співпадати з їх вимірюванням в реальному житті і не підмінятися принципами вимірювання інших якостей – сюди входить, наприклад, оцінка ставлення співробітників як підстава для оцінки якості навчання, комплексні індикатори з довільною вагою і подібні практики; 6) *порядок пропорційності* – порядковий номер не повинен ігнорувати різницю між університетами, які оцінюються, не варто об'єднувати в одну групу університети з суттєвими відмінностями; 7) *вирівнювання продуктивності* – будь-яка система рейтингування повинна сприяти виявленню загальної продуктивності університету і відповідної динаміки покращення ; 8) *прозорість* – індикатори , а також система їх обрахування повинна бути відкритою для всіх сторін, чим більш проста та відкрита система розрахунків рейтингу, тим краще [10, с. 48-50].

Зроблена Саймоном Маргінсоном оцінка провідних глобальних систем рейтингування з точки зору цих критеріїв [450, с. 51] наведена у наступній таблиці:

Таблиця 2: Оцінка шести систем рейтингування університетів з точки зору критеріїв*, ідентифікованих Саймоном Маргінсоном

Критерій	ARWU	Leiden	QS	SCImago	THE-TR	U-Multi rank
1	середньо-сильний	сильний	слабкий	сильний	слабкий	середній
2	сильний	сильний	слабкий	сильний	слабкий	слабкий
3	середньо-сильний	сильний	середньо-слабкий	сильний	слабкий	сильний
4	середньо-слабкий	слабкий	середній	слабкий	середньо-сильний	сильний
5	середній	сильний	слабкий	сильний	слабкий	сильний
6	середній	сильний	слабкий	сильний	слабкий	сильний
7	середньо-слабкий	середній	середньо-слабкий	середній	середньо-слабкий	сильний
8	середній	середньо-сильний	слабкий	середньо-сильний	слабкий	середній

**Розшифровку відповідного критерію можна знайти у попередньому абзаці*

Що очікує на університетські рейтинги у найближчі часи та у подальшій перспективі? У своїй главі «Майбутнє університетських рейтингів» Ульріх Течлер описує сім можливих сценаріїв подальшого розвитку ситуації в цій галузі [6, с. 264-265]:

1. інерційний сценарій, при якому зберігається нинішня роль та відношення до рейтингів;
2. подальше поширення практики складання рейтингів, поглиблення їх впливу на освітню політику; за цих умов рейтинги стають в сучасному світі четвертим найбільш впливовим фактором поруч із масовим характером університетської освіти, посиленням конкуренції у освітній галузі та інтернаціоналізацією;
3. рейтинги змінюють характер вищих навчальних закладів; наприклад, різноманітність навчальних закладів зникне та буде замінена більш менш гомогенним середовищем, суб'єкти якого конкурують за можливість піднятися на більш високий рівень;
4. рейтинги деформують систему університетської освіти; так, оскільки вони оцінюють переважно дослідницький потенціал, можна прогнозувати серйозні проблеми з якістю викладання та навчання;
5. рейтинги змінять систему освіти на краще, провокуючи внутрішню диверсифікацію навчальних закладів, яка постає фактором підвищення конкурентоспроможності;
6. рейтинги стануть адекватним та достовірним інструментом оцінки вищих навчальних закладів;

7. рейтинги сприятимуть створенню «прозорих» інформаційних систем та зникнуть, оскільки за цих умов в них не буде потреби.

Найбільш реалістичним у найближчій перспективі мені здається сценарій 2, з можливостями переходу в подальшому до сценарію 6. Стратегічною ж метою можна вважати сценарій 7, коли зі створенням цілком прозорих інформаційних систем міжнародні університетські рейтинги остаточно виконують власну місію та перетворюються на історичний феномен.

Недосконалість сучасних систем рейтингової оцінки університетської діяльності не викликає сумнівів, тож досить легко ідентифікувати і негативні сторони популярності та впливовості університетських рейтингів, зокрема, різноманітні маніпуляції з метою отримання високого балу при відповідних розрахунках. Так, Барбара Кем та Тєро Еркіла у редакційній передмові з показовою назвою «Гра у рейтинги» до присвяченого рейтингам першого числа «Європейського журналу освіти» за 2014 рік наводять приклад двох університетів Саудівської Аравії, які, починаючи з 2011 року активно залучали до досить своєрідної співпраці вчених з високим рівнем цитування з Гарварду, Кембриджу та інших елітних університетів [7, с. 4]. За коротке щорічне перебування та те, що в усіх публікаціях в якості місця роботи вказуються відповідні університети, вчені отримували 70000 американських доларів на рік. Станом на 2012 рік в цих двох університетах нараховувалося близько 60 подібних «почесних науковців» виключно чоловічої статі. Як наслідок, відповідні університети з'явилися серед третьої сотні кращих університетів за версією Шанхайського рейтингу. А один з австралійських університетів в 2012 році оголошував конкурс на заміщення посади менеджера університетських рейтингів з заробітною платнею 100000 американських доларів на рік, серед професійних обов'язків якого значилася взаємодія з інституціями, які проводять рейтингування та робота по покращенню позицій відповідного університету у рейтингах.

Звичайно, сфера укладання рейтингів є надзвичайно динамічною, сенситивною до впливів з боку академічного середовища, засобів масової інформації та споживачів університетських послуг. Рейтинги стають все більш індивідуалізованими, орієнтованими на інтереси конкретного споживача. З іншого боку, в цій сфері простежується тенденція до охоплення максимальної кількості напрямків університетської діяльності та їх адекватної репрезентації. Як підкреслює Елен Хезелкорн в надрукованій в 2014 році статті «Роздуми до десятиріччя глобальних рейтингів: чому ми навчилися та що є важливим»: «За відсутністю ефективних та прийнятних альтернатив, увага укладачів рейтингів фокусується на пошуку кращих індикаторів та показників університетської продуктивності. З часом, можливо, рейтинги поступляться за популярністю соціальним мережам та онлайн-ресурсам. Саме такі формати будуть надавати інформацію студентам, роботодавцям, викладачам та іншим групам населення» [5, с. 24]. Отже, у стратегічній перспективі вона теж схиляється до сьомого сценарію в класифікації Ульріха Течлера.

Висновки

Хоча на сьогоднішній день міжнародні університетські рейтинги є впливовим елементом освітньої політики на національному і глобальному рівні, їх теоретико-методологічне підґрунтя є недосконалим та потребує подальшого розвитку. Особливу важливість в цьому зв'язку відіграє ідентифікація сфер університетської діяльності, яка може адекватно оцінюватися в рамках існуючих методологій рейтингування та зближення методів складання рейтингів з методологією сучасних соціальних наук. Стратегічною метою розвитку університетських рейтингів можна вважати створення прозорих інформаційних систем стосовно всіх аспектів університетської діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Academic Ranking of World Universities* [Electronic Resource]. – Access Mode: <http://www.shanghairanking.com/>
2. *Altbach Philip G. Rankings Season Is Here* / Philip G. Altbach // *International Higher Education*. – 2011. - № 62. – P. 2-5.
3. *CWTS Leiden Ranking* [Electronic Resource]. – Access Mode: <http://www.leidenranking.com/>
4. *Hazelcorn Ellen World-Class Universities or World Class Systems? : Rankings and Higher Education Policy Choices* / Ellen Hazelcorn // *Rankings and Accountability in Higher Education: Uses and Misuses UNESCO*, 2013. – 296 p.
5. *Hazelkorn Ellen Reflections on a Decade of Global Rankings: what we've learned and outstanding issues* / Ellen Hazelcorn // *European Journal of Education*. – 2014. - Vol. 49. - № 1. – P. 12-28.
6. *Jung Cheol Shin, Toutkoushian Robert and Teichler Ulrich University Rankings. Theoretical Basis, Methodology and Impact on Global Higher Education* / Jung Cheol Shin, Robert Toutkoushian and Ulrich Teichler. -// Springer, 2011. – 274 p.
7. *Kehm Barbara M. and Erkkila Tero Editorial: The Ranking Game* / Barbara M. Kehm and Tero Erkkila // *European Journal of Education*. – 2014. – Vol. 49. - № 1. – P. 3-11.
8. *Kurbatov S. University Rankings and the Problem of Competitiveness of National Universities of Post-Soviet Countries in Global Educational Space: the Case of Ukraine* // *Evaluation in Higher Education*. – 2012- #6(2). - P. 59-75.
9. *Likert Scale* [Electronic Resource]. – Access Mode: http://en.wikipedia.org/wiki/Likert_scale
10. *Marginson Simon University Rankings and Social Science* / Simon Marginson // *European Journal of Education*. - 2014. - Vol. 49. - № 1. – P. 45-59.
11. *QS World University Rankings* [Electronic Resource]. – Access Mode: <http://www.topuniversities.com/qs-world-university-rankings>
12. *Rankings and Accountability in Higher Education: Uses and Misuses* / P.T.M. Marope, P.J. Wells and E. Hazelkorn (eds). - // UNESCO, 2013. – 306 p.

13. *Rauhvargers A.* Global university rankings and their impact. [Electronic Resource] / A. Rauhvargers. – // EUA, 2011. – 84 p.
14. *Rauhvargers A.* Global university rankings and their impact. Report II / A. Rauhvargers. - // EUA, 2013. – 88 p.
15. *SCImago Institutional Rankings* [Electronic Resource]. – Access Mode: <http://www.scimagoir.com/>
16. *The Times Higher Education World University Rankings* [Electronic Resource]. – Access Mode: <http://www.timeshighereducation.co.uk/world-university-rankings/>
17. *U-Multirank* [Electronic Resource]. – Access Mode: <http://www.u-multirank.eu/#!/home>

Сергей Курбатов «Теоретико-методологические перспективы разработки международных университетских рейтингов». В статье рассматриваются современные западные подходы к теории, методологии и практике разработки международных университетских рейтингов, а также перспективы развития ситуации в этой сфере. Акцент делается на анализе негативных последствий современной, несколько несовершенной, системы рейтинговой оценки университетской деятельности. Утверждается, что за десятилетие своего существования международные университетские рейтинги стали весомым инструментом влияния на образовательную политику, и соответствующая тенденция будет усиливаться в будущем.

Ключевые слова: университетские рейтинги, глобальные системы рейтингования, оценка систем рейтингования, методология разработки университетских рейтингов.

В статті розглядаються сучасні західні підходи до теорії, методології та практики складання університетських рейтингів, а також перспективи розвитку ситуації в цій сфері. Зроблено акцент на аналізі поточних негативних наслідків сучасної, дещо недосконалої, системи рейтингового оцінювання університетської діяльності. Стверджується, що за десятиліття свого існування університетські рейтинги перетворилися на впливовий інструмент освітньої політики, і відповідна тенденція буде посилюватися в майбутньому.

Ключові слова: університетські рейтинги, глобальні системи рейтингування, оцінка систем рейтингування, методологія складання університетських рейтингів

Sergiy Kurbatov “Theoretical and Methodological Perspectives for Further Improving of International University rankings”. The paper is devoted to analyses of contemporary Western approaches to theory, methodology and the practical issues of international university rankings as far as the further development of situation in this area. The author makes stress on negative

consequences of contemporary, sometimes imperfect, systems of ranking evaluation of university activities. During the decade of its existence international university rankings become influential tool of educational policy and this tendency would take place in the future.

Key words: university rankings, global systems of ranking, evaluation of the systems of ranking, methodology of university ranking

Курбатов Сергій Володимирович, кандидат філософських наук, старший науковий співробітник відділу філософії, змісту та прогнозування освіти Інституту вищої освіти НАПН України та афілійований науковий співробітник Центру російських та євразійських досліджень Університету Уппсали, Швеція

E-mail: sergiy.kurbatov@gmail.com